

πολιτισμός

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΑΔΑΚΗ*

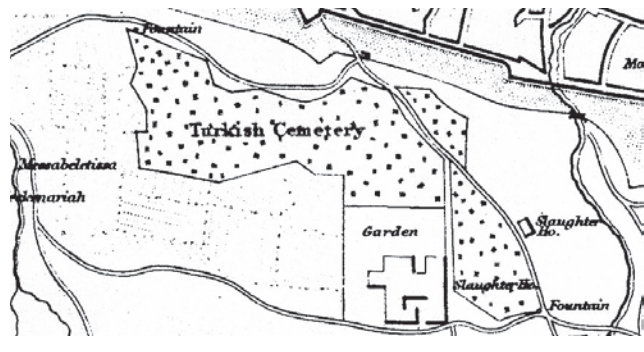
Αναδιφρώντας το χθες 58

Περιήγηση στον Δημοτικό Κήπο του Ρεθύμνου (I)

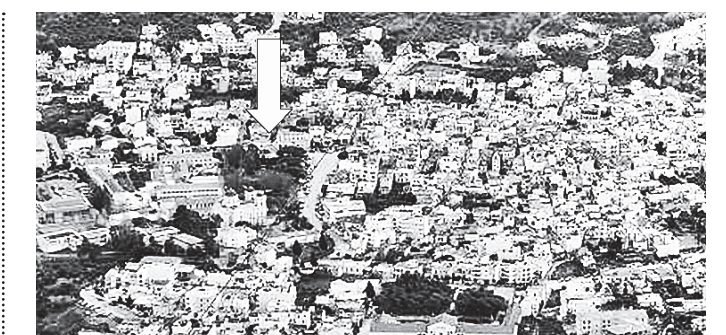
Το ρητό «ουδέν μονιμότερον του προσωρινού» δεν θα μπορούσε να μην έχει ισχύ και στις Αναδιφρήσεις. Αφήνουμε «προσωρινά», γράφουμε πριν από μια εβδομάδα, την αναζήτηση των σχεδόν 60 εκκλησιών του Ρεθύμνου της περιόδου της βενετοκρατίας, για να γιορτάσουμε τη Διεθνή Ημέρα Μουσείων με την επανάληψη της πρότασης για τη δημιουργία ενός Μουσείου Ιστορίας της Πόλης του Ρεθύμνου. «Προσωρινά», επίσης, θα παρεμβάλουμε κι ένα ακόμα θέμα, που είναι η ιστορία του Δημοτικού Κήπου. Αιτία γι' αυτή την κατά συρροή ασυνέπεια είναι ότι σήμερα Πέμπτη στις 6:00 το απόγευμα διοργανώνουμε μια ξενάγηση των μελών του Α' Κέντρου Προστασίας Ηλικιωμένων Ρεθύμνου, μαζί φυσικά και με όποιον άλλον θα ήθελε να μας ακολουθήσει. Στη συνέχεια θα μεταφερθούμε εκεί κοντά, στις εγκαταστάσεις του, για να παρακολουθήσουμε μια προβολή με πολλές φωτογραφίες, μερικές από τις οποίες αδημοσίευσες, που αναφέρονται στην ιστορία του Κήπου, στη γλωρίδα και την πανίδα του και στην κοινωνική του προσφορά. Όπως έχουμε ξαναγράψει, εδώ και χρόνια ετοιμάζουμε ένα σχετικό βιβλίο, συνέχεια ενός φυλλαδίου του έτους 1996, οπότε η ξενάγηση αποτελεί μια ευκαιρία να συγκεντρώσουμε το υλικό μας και να προσφέρουμε ένα τμήμα του στους παραεισκόμους, με λόγο και εικόνα.

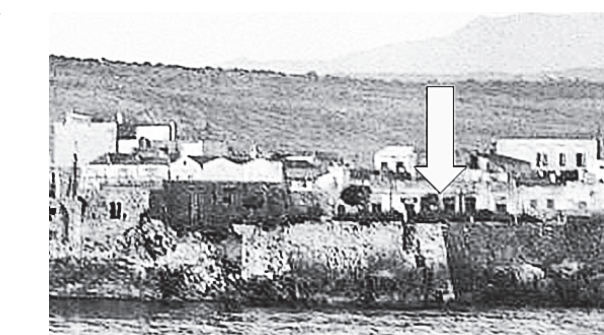
Η έννοια του δημοσίου κήπου εισήχθη στην Κρήτη από μορφωμένους Οθωμανούς αξιωματούχους, οι οποίοι είχαν γνωρίσει τέτοιους κήπους κατά τη διάρκεια ταξιδιών, αποστολών ή και των σπουδών τους στην Ευρώπη. **Ο πιο παλιός δημόσιος κήπος στο νησί ιδρύθηκε στο Ρέθυμνο προ του έτους 1850**, τότε που η περίπλοκη γεωμετρικά κάτοψη του εμφανίζεται σε σχεδιάγραμμα της πόλης του αξιωματούχου G. Wilkinson. Ο κήπος αυτός θα πρέπει να εξασφάλιζε το απαραίτητο για τη λειτουργία του νερό από την σχετικά κοντινή κρήνη του βενετοϊακτικού υδραγωγείου. Ο κήπος αυτός καταστράφηκε αργότερα, με την περαιτέρω επέκταση των μουσουλμανικών νεκροταφείων της πόλης.

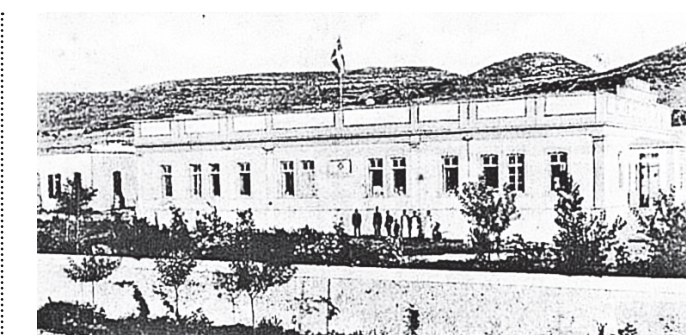
Ο επόμενος χρονολογικά κήπος ήταν των Χανίων, το 1871, που ιδρύθηκε από τον Γενικό Διοικητή Κρήτης Ρεούφ πασά. Ήταν ο επιφανέστερος που δημιουργήθηκε ποτέ στο νησί, τόσο για τα είδη που επιλέχτηκαν για τη φύτευσή του όσο και για την κοινωνική ζωή με την οποία περιβλήθηκε (αναψυκτήριο, θερινός κινηματογράφος, συναυλίες κ.λπ.). Περισσότερα για τον Κήπο αυτό μπορεί ο ενδιαφερόμενος να βρει στο βιβλίο μου «Δημοτικός Κήπος. Η δροσερή ανάσα των Χανίων».

Την ίδια ακριβώς περίοδο δημόσιο κήπο ίδρυσε στην πρωτεύουσα του λιβά του Λασιθίου **Καινούριο Χωριό** (μετέπειτα Νεάπολη) ο διοικητής του **Κωστής Αδοσίδης Πασάς**, ο οποίος εφοδίασε την εκεί έδρα του με πλήθος επιφανών δημοσίων κτηρίων. Ο κήπος της Νεάπολης διατηρείται σε γενικές γραμμές μέχρι σήμερα, εκτός από το περίφημο εξαγωνικό συντριβάνι του. Υπάρχει μάλιστα η πληροφορία ότι ο πρώτος αυτός χριστιανός διοικητής μαζί με ορισμένα από τα δέντρα που είχε εισάγει, είχε μεταφέρει για εδαφοκάλυψη το φυτό ξινίδα (*Oxalis pes-caprae*), το οποίο σταδιακά επεκτάθηκε και κατέκλυσε την Κρήτη!

Ο επόμενος χρονολογικά κήπος ιδρύθηκε **το έτος 1889 στο Ρέθυμνο**, στον όροφο του παραθαλάσσιου Πύργου του Νερού (γνωστό και ως «Σου Κουλέ»). Το 1889 ο τουρκαλβανός στρατιωτικός γιατρός **Περέτφ Εφέντης** υπέδειξε στον Δήμο Ρεθύμνης, που είχε ιστορία μόλις δέκα χρόνων, να διαμορφώσει την οροφή του Πύργου σε δημόσιο κήπο, «για να δώσει αέρα και ήλιο στους δυστυχιόμενους Ρεθεμνιώτες, που κατοικούσαν στην υγρασία και τη μούχλα των ανήλιων σπιτιών της συνοικίας».

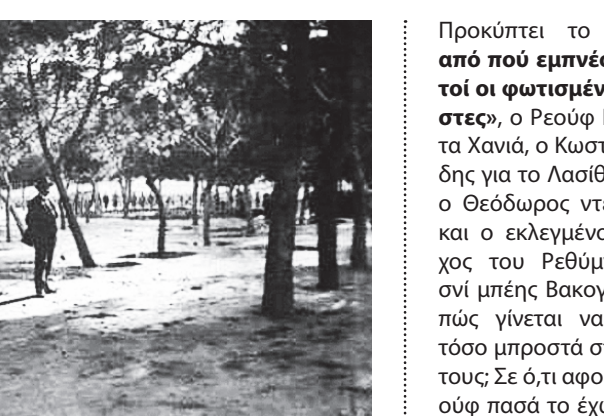
Ένας ακόμα δημόσιος κήπος διαμορφώθηκε στο Ρέθυμνο **το έτος 1894**, στον χώρο του μεταγενέστερου Γυμναστηρίου και Δημοτικού Νοσοκομείου (αργότερα Σχολή Χωροφυλακής και σήμερα Σχολή Αστυνομίας). Για τη δημιουργία του πραγματοποιήθηκε έρρανος και στην έκτασή του, που πλησίαζε τα είκοσι στρέμματα, φυτεύτηκαν δέντρα και κατασκευάστηκαν κρήνες, ενώ πρωτοποριακή για την εποχή ήταν η περίφραξή του με σιμπατόπλεγμα, για την αποφυγή των ζημιών από ζώα. Ο τρίτος αυτός Κήπος καταστράφηκε κατά την επανάσταση του 1897. Υπολείμμά του διατηρήθηκαν και μετά την κατασκευή του Γυμναστηρίου, και μέχρι πρόσφατα, στη βόρεια πλευρά του οικοπέδου.

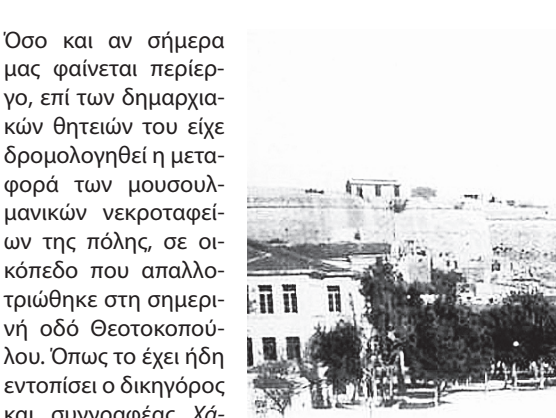
Ο Κήπος του Σου Κουλέ είναι εν τω μεταξύ περιέλθει σε κακή κατάσταση, ως αποτέλεσμα τόσο της αλμύρας της θάλασσας, που την εποχή εκείνη εκτονωνόταν στη βάση του Πύργου, όσο και των επαγγελματιών γεγονότων που δεν άφηναν περιθώρια «αισθητικών» ευαισθησιών. Το **1898 ο Κήπος ανακατασκευάστηκε** με διαταγή του διοικητή των Ρωσικών Δυνάμεων κατοχής του Ρεθύμνου και με επίβλεψη του μηχανικού **Μιχαήλ Σαββακή**. Φυτεύτηκαν δέντρα και έρποντα φυτά και κατασκευάστηκε ένα αναβρωτήριο. Ο Κήπος αυτός ονομάστηκε επίσης «Δημοτικός Κήπος Ρεθύμνης». Το επόμενο έτος ο Υπάτος Αρμυστής Κρήτης **Πρίγκιπας Γεώργιος** τον επισκέφθηκε και φύτεψε συμβολικά έναν φοινίκα. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι από τον χαρακτηρισμό του ως «ωραίος κήπος» (=γκριουλ μπαξές) πήρε το όνομα (Γ)Κιου-Λούμπασης η ευρύτερη περιοχή.

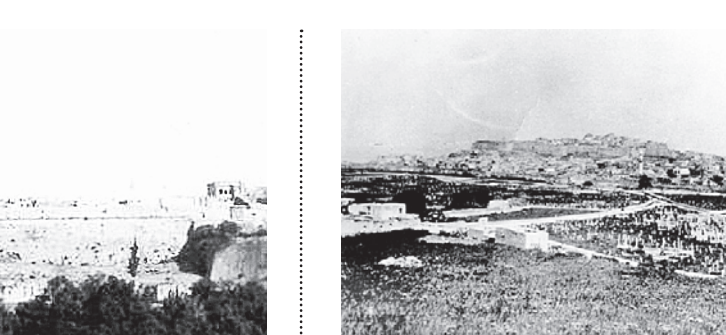
Ένας άλλος δημόσιος κήπος διαμορφώθηκε μετά την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, από τον τότε δήμαρχο **Χουσιό Βακογλάκη**, στην **πλατεία του Διοικητηρίου** (αργότερα Νομαρχίας). Μερικές από τις υπάρχουσες φωτογραφίες καθιστούν αγνώριστη την περιοχή του, με τα σημερινά τουλάχιστον δεδομένα της πρόσφατης «βιοκλιματικής» ανάπλασης, κατά την οποία δεν προστέθηκε ούτε ένα δέντρο, αντίθετα με τα δάση των κολωνακιών που την κατέκλυαν. Δυστυχώς, υποσκάφτηκαν οι ρίζες των ελαχίστων δέντρων που έχουν απομείνει, με κίνδυνο μια δυνατή νοτιά, που δεν λείπει από την πόλη μας, να τα ξεριζώσει. Το ίδιο και περισσότερο «βιοκλιματική» θα πρέπει να ήταν η ανακατασκευή της πλατείας το 1962 από τον τότε δήμαρχο **Στυλιανό Ψυχουντάκη**, οπότε είχε κοπεί η συντριπτική πλειοψηφία των δέντρων (πεύκων στην πλειοψηφία τους), που συγκροτούσαν τον τέταρτο (ή πέμπτο, αν υπολογίσουμε την ανακατασκευή του Κήπου του Λιμανιού) δημοσίου Κήπου του Ρεθύμνου.

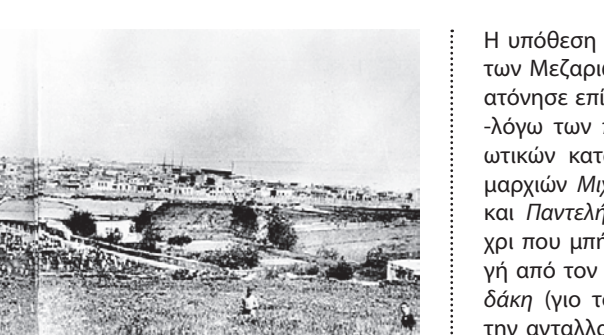
Προκύπτει το ερώτημα **από πού εμπνέονταν αυτοί οι φωτισμένοι «δυνάστες»**, ο Ρεούφ Πασάς για τα Χανιά, ο Κωστής Αδοσίδης για το Λασιθί αλλά και ο Θεόδωρος ντε Χισοτάκ και ο εκλεγμένος δήμαρχος του Ρεθύμνου **Χουσιό μπέης Βακογλάκης** και πώς γίνεται να έβλεπαν τόσο μπροστά στην εποχή τους; Σε ό,τι αφορά τον Ρεούφ πασά το έχω απαντήσει ήδη στο βιβλίο για τον Κήπο των Χανίων. Για τον χριστιανό πασά Κωστή Αδοσίδη υπάρχουν μονογραφίες, ειδικά σε ό,τι αφορά την προσφορά του στο διαμέρισμα Λασιθίου. Για τον Θεόδωρο Ντε Χισοτάκ απαντά η ευρωπαϊκή του παιδεία. Όσο για τον δικό μας δήμαρχο, που δημιούργησε τον Κήπο μπροστά στο Διοικητήριο, αυτός αποτελούσε μια επίσης φωτισμένη προσωπικότητα, που διοίκησε το Ρέθυμνο από το 1911 μέχρι το 1919, οπότε εκδιώχθηκε από το αιρετό αξίωμά του (με τρόπο που θα εξηγήσουμε με μια άλλη αφορμή). Ο **Βακόγλου** (στη φωτογραφία με τα παιδιά του), όπως τον αναφέρει ο ποιητής Γ. Καλομενόπουλος, συμμετείχε σε όλες σχεδόν τις πρωτοποριακές προσπάθειες της πόλης (Γυμναστικό Σύλλογο κ.α.), σε όλες τουλάχιστον δεν υπέκυπταν ελληνικό αλτρωτισμό.

Όσο και αν σήμερα μας φαίνεται περιέργο, επί των δημαρχιακών θητειών του είχε δρομολογηθεί η μεταφορά των μουσουλμανικών νεκροταφείων της πόλης, σε οικόπεδο που απαλλοτριώθηκε στη σημερινή οδό Θεοτοκοπούλου. Όπως το έχει ήδη εντοπίσει ο δικηγόρος και συγγραφέας **Χάρης Παπαδάκης**, λίγο πριν την έκπτωσή του, ήδη από τον Απρίλιο του 1919 με απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου είχε αγοραστεί **στην σημερινή οδό Θεοτοκοπούλου ένα οικόπεδο 5,5 στρεμμάτων**, προκειμένου να μεταφερθούν εκεί και τα δύο νεκροταφεία, μουσουλμανικό και χριστιανικό. Κανένα από τα δύο δεν φαίνεται να μεταγκαταστάθηκε, αφού οι Τουρκορεθύμινοι ανταλλάχτηκαν μέσα σε λιγότερα από πέντε χρόνια, ενώ η Μεσαμπελίτισσα αρκούσε, απ' ό,τι αποδείχτηκε, για κάμποσες ακόμα δεκαετίες για τη δημιουργία της τελευταίας κατοικίας των χριστιανών της πόλης. Μοναδική ένδειξη της πρόθεσης εκείνης υπήρξε το τοπωνύμιο «Μεζάρια», στην περιοχή, το οποίο εικάζεται να ονομάζεται το έτος 2014 στο βιβλίο για τα μνημειακά κενά του Ρεθύμνου.

Ας δούμε όμως ποια ακριβώς έκταση καταλάμβαναν τα αντίστοιχα πραγματικά μεζάρια στα νότια του Ρεθύμνου. Εξω από τα τείχη, που μπορούμε να τα φανταστούμε στις νότιες παρειές των οδών Δημακοπούλου και Γερακάρη, απλώνονταν η τάφος, που με τα χρόνια είχε επιχωματωθεί και αποκτήσει το τοπωνύμιο «Σεπέρια», αντίστοιχο με εκείνο των Περβολιανών αμμόλοφωφ. Αμέσως μετά απλώνονταν τα νεκροταφεία, με νότιο όριο τις σημερινές οδούς Κουμουνδούρου και Μοάτσου. Ανατολικά και δυτικά περικλείονταν από τον χείμαρρο Καμαράκι και τη σημερινή οδό Ηλιακάκη. Στην πραγματικότητα το σχήμα τους δεν ήταν ορθογώνιο, όπως φαίνεται άλλωστε και στο παραπάνω παρατιθέμενο σχέδιο του G. Wilkinson, αλλά σχημάτιζε ένα ελεγκτικό. Η μεγάλη τους έκταση, όπως άλλωστε και σε κάθε πόλη της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αιτιολογούνταν από το γεγονός ότι το Ισλάμ δεν επιτρέπει την ανακομιδή και την ταφή στον ίδιο χώρο περισσότερων από ένα νεκρών.

Η υπόθεση της μεταφοράς των Μεζαριών φαίνεται ότι ατόνησε επί των σύντομων -λόγω των πολιτικοστρατιωτικών καταστάσεων- δημαρχιών **Μιχαήλ Παπαδάκη** και **Παντελή Πετυχάκη**, μέχρι που μήκη σε εφαρμογή από τον **Μενέλαο Παπαδάκη** (γιο του Μιχαήλ), με την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1924-25. Ο **Μενέλαος Παπαδάκης** ήταν δικηγόρος βενιζελικών πεποιθήσεων (είχε πάρει μέρος και στο κίνημα του Θερίσου) και ορίστηκε δήμαρχος τον Δεκέμβριο του 1922, μετά την μικρασιατική καταστροφή και την επικράτηση της επανάστασης Πλαστήρα. Δημάρχευσε μέχρι το 1925, που παρέδωσε τα ηνία στον πρώτο -μετά τον Βακογλάκη- εκλεγμένο Δήμαρχο, **Τίπο Πετυχάκη**. Να σημειώσουμε ότι ανέλαβε επιτυχώς, από κοινού με το Λύκειο των Ελληνίδων, τον Σύλλογο Κυριών Ρεθύμνης και τα Νοσοκομεία Αμερικανίδων Γυναικών (American Women Hospitals), το βάρος της περίθαλψης 4.200 προσφύγων και τα κατάφερε καλά. Στη γνωστή φωτογραφία που παραθέτουμε φαίνεται να απονέμει το κλειδί της πόλης του Ρεθύμνου στην πρόεδρο της οργάνωσης αυτής **Εοθήρ Λαβζόε**.

Θα κλείσουμε σήμερα το πρώτο μέρος της περιήγησής μας στον πέμπτο κατά σειρά δημοσίο Κήπο του Ρεθύμνου με τη φωτογραφία μιας μεζαρόπλακας που, ριγμένη σε μια γωνιά του Κήπου, υπενθυμίζει το παρελθόν του, και με ένα σχετικό λογοτεχνικό απόσπασμα του **Παντελή Πρεβελάκη**, από το **Χρονικό μιας Πολιτείας**. Η μυθιστορία αυτή περιέχει, μεταξύ άλλων, την καλύτερη περιγραφή που διαθέτουμε για τον Δημοτικό Κήπο, δέκα μόλις χρόνια από το ξεκίνημα της φύτευσής του. «...Τούτη η γλυκιά μεταμόρφωση που κάνει μέλι το κουφόρι στη χνουδωτή κοιλά της μέλισσας, παρακίνησε ένα μερακλή δήμαρχο να φτιάξει ένα δημόσιο περιβόλι από τα κοιμητήρια των Τούρκων, όταν τούτοι έφυγαν από το Ρέθεμνος. Έριξε κάτω τα τουρκομνήματα, πήρε τα μάρμαρα, ξεγύρισε τη γη με τους νεκρούς. Τα κόκαλα ήρθανε πάνω, τάσπρισαν οι βροχές, ο κηπάρης γύρισε να ξανακλήσει το χωράφι. Ρίξανε σπόρους, φύτεψαν καταβολάδες, συγύρισαν φυταλιές, ξελακκούδισαν τα πεύκα και τις κουκουναριές πούχανε βρει από τους Τούρκους. Να μην τα πελλογώ, σ' ένα-δύο χρόνια το κοιμητήρι είχε γίνει περβόλι, η κάθε ρίζα βρήκε απόνα καύκαλο να βυζάζει, τα δέντρα μεγάλωσαν, πέταξαν μάτια και ανθούς, φύλλωσαν και φουρφούρισαν στον άνεμο...».

«...Τα πουλιά το άκουσαν, τρέξαν να κάμουν κατοχή, διάλεξαν τα κελαδιστήρια τους, στρώθηκαν στο τραγούδι. Είχε εδώ για λόγου τους κληματάριας, περιπλοκάδες, ροδοδάφνες, μερόκεδρα, μοσκοκυτάριας, λεμονόδεντρα, μυγαλιές κι ό,τι άλλο βάλε ο νους σου. Καμιά προτίμησε δεν έδωσε κανένα δέντρο ή κανένα λουλούδι. Ακόμα και το φύτεμά τους είχε γενεί στην τύχη, έβλεπες να πούμε την πασκαλιά στο πλάι της ελιάς και της λεύκας, όλα είχαν αναστηθεί για να αναστηθούν, και τίποτ' άλλο. Από τούτο ξεθαρρεύτηκαν τα πουλιά, πίστεψαν πως το περιβόλι φυτεύτηκε για χάρη τους κι ήρθαν κι αυτά στα κουτούρου να βγάλουν το λαμό τους... Άκουες ότι ήθελες μες στο κελάδι τους να γίνουνται οι λαχτάρες σου, να το λεν οι χαρές και οι καμιοί σου. Ό,τι νάβανες πάνω στο κελάδι, αυτό μεταμόρφωνε, το λάλημα παραηρούσε την ψυχή - φτάνει να βρισκόταν ψυχή να το ακούσει. Οι φράχτες του Παραδείσου είχανε ξάφνου γκρεμιστεί και ξεχύθηκαν οι εωδιές και τα τραγούδια του. Οι νεκροί ξεχάστηκαν από τον ένα χρόνο στον άλλο, τα κόκαλα γίνανε φύλλα κι ανθός κι ακροκλωνάρια, κι απάνω κει πίστθηκαν τα πετούμενα και κάμν λαλούμενα τα δέντρα. Νίκησε η ζωή το θάνατο, ασημοκάπισε το φεγγάρι τη μαυρίλα της νύχτας, γέμισαν κελαδισμοί οι στράτες τουρανού...».

